

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET TÖRT. SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYET. TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. L. T.

Megjelen havonként. Deczember 1. Ára évenként 1 frt 15 kr.

Tartalom: Epigraphica. Irta: dr. Finály Henrik. — Könyvismertetés.
Irta: dr. Finály Henrik. — Adományjegyzék.

Epigraphica.

A hunyadmegyei régészeti társulat folyó évi Julius havában tett tudományos kirándulása alkalmával Várhelyen egy feliratos kő jutott nyilvánosságra, a melyet Torma Zsófia urhölgy szives tudósítása szerint egy ottani földész talált faültetés céljából saját telkén tett ásás közben (a szerencsés földész nevét a közleményben nem találtam.)

A kő szélessége a közlemény szerint 1·10 méter és a rajta levő felirat a közlött másolat szerint a következő:

1 DIIS · PATRIIS
2 MALAGBEL · ET BEBELLAHA
3 MON · ET BENEFAL · ET MANA
4 VAT · P · AEL · THEIMES II VIRAL
5 COL TEMPLUM HOC FECIT SOLOET
6 INPENDIO SVO PRO SE SVISQ
7 OMNIBVS OB PIETATE IPSORVM
8 CIRCA SE IVSSVS AB IPSIS FECIT
9 ET CVLINAM SVBIVNXIT

Természetesen nem vállalok kezességet a másolat diplomatikai hűségeért, különösen a feltett pontozatok tekintetében — relata refero. Azonban maga a szöveg elég kezességet nyújt arra nézve, hogy az olvasás egészben véve helyes.

Már a mi a szöveg értelmezését illeti, az nagyon egyszerű és könnyű. Egy syriai ember, a kinek a neve: P(ublius) Ael(ius) Theimes arra mutat, hogy alkalmasint felszabadult rabszolga, a ki eredeti „Theimes“ syr neve eleibe előnévül felvette volt gazdája Publius Aelius római nevét, de úgy látszik

megmaradt syrus vallásában, avval diésekedvén, hogy mint jó családapa irányában családja tagjai kiváló kegyelettel viselkedtek iránta, ezek kegyeletes felszólítására saját telkén és a maga költségén egy templomot épített hazai — az az syrus — isteneinek: Malagbel, Bebellahamon, Benefal és Manavat tiszteletére, és melléje egy culina-t emelt. Már e szó „culina“ a mint Paulus Diaconus 65. l. 12. Müll. értesít, „vocatur locus, in quo epulae in funere comburuntur.“ Más felől más feliratokból*) az tűnik ki, hogy a templomok mellett valóságos konyhák is voltak, a hol t. i. az áldozott állat ünnepélyes lakomára szánt részeit megfőzték. Hogy a kettő közül itt melyik van értve, éppen a felirat legfontosabb és legérdekesebb része — a benne eléforduló istenségek neveinek — értelmezésére felette fontos kérdés; de megoldása e kérdésnek ismét abba a nehézségbe ütközik, hogy ez istennevek majd valamennyien újak, még egyebünnen nem ismertek, tehát ez istenségek mivoltából következtetni nem lehet.

Hogy ez istenségek syr istenségek, kétséget nem szenved. Így egyedüli mód mivoltok kitalálására, neveik értelmezése a syr nyelvből. Ezt gr. Kuun Géza, a társulat nagytudományu elnöke, a ki maga is tekintélyes orientalista, azonnal átlátta, és ezért a felirat másolatát azonnal el is küldte Berlinbe Kellernek, a ki csakugyan maga is megerősítette, hogy a benne megnevezett istenségek Malagbel, Bebellahamon, Benefal és Manavat syr istenségek, a Theimes v. Theimesius név pedig családi név, a mely palmyrai feliratokból már ismeretes, épen úgy mint a Malagbel istennév.

Ugyanekkor Torma Zsófia ő nga is elküldötte a másolatokat Sayce oxfordi tanárnak, és ettől kapott némi felvilágosításokat e nevekre nézve, a melyeket velem közölni szives volt a következő levélben:

Igen tisztelt szerkesztő úr!

Érdekelni fogja lapunk az „Erdélyi Múzeum“ olvasóit kétségkívül ama syr Isten nevek szaktudósoktól nyert magyarázatának közlése, melyeket a várhelyi Mithras-templom romjai közt talált két oltárkönek felirata bemutat.

Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulatunk f. é. július 13-iki Várhelyen tartott, vándorgyűlése alkalmából juttatuk volt birtokába egyeletünk muzeumának ezen két darab oltárkövet, midőn ugyanis megszereztük a Mithras-cultus ama ne-

*)Biagius. Monum Gr. et Lat. Mus. Nan. 188. I T SEPTVMIVS T L CHARITO QVLINAM D. S. P. F. és u. o. 1911. IVNONIBVS SACRVM. M. MAGIVS M L AMARANTHVS II IIII · VIR AEDEM · SIGNAVIII · PORTICVM · CVLINAM ET LOCVM IN QVO EA SVNT. Lásd még: Muratori, 485. 8.

vezetes nagybecsü kincseit is, melyek hasonlói nem találhatók fel külföld muzeumaiban.

Kikerült e templom orom díszítéseiből (metóp) az alig megkezdett ásatással mintegy 6 □ mtr területű helyről: különböző nagyságu és képlet szerint ábrázolt többféle mithras-szobor-csoportozat márványból faragva, feliratos domborművü mithras-votiv táblák, másféle szobortöredékek, feliratos emlékoszlopok stb. összesen mintegy 100 darabban; s így egyletünk kőmuzeuma páratlan.

Siettem a helyszínén még akkor lemásolt két oltárkő feliratát megküldeni A. H. Sayce ünnévelt angol nyelvűbuvárnak; mely feliratok az említett 5 syr Istenség nevét bemutatják melékelve azokhoz egyszersmind a „Nabarze“ névnek — egyletünk nagytudományu elnöke gr. Kuun Géza által nekem megküldött — magyarázatát, mely a következő:

„Nabarze“ az illető kőoszlopon Mithras neve helyett áll. ennek helyettesítője, ennek egyik attributumát fejezve ki „erős“ értelmében.

Már a szanszkrit vedagyűjtemények egyikében a napról az mondatik: hogy minden reggel a hajnaltól erőt kap. A perzsáknál Mythológiájok egyik későbbi korszakában a Napisten épen az erőnek a hatalomnak hozzá csatolt fogalmáért a hadsereg védőjévé lett és a győzelem Istenével lett azonosítva s ezért hívja őt Darius Codomannus segítségül az Árbélai csata előtt Nagy Sándor ellen.

A Napisten a felőle való fogalom ezen elvlasztása következtében győzhetetlennek neveztetett, mint a hogy igen gyakran neveztetik s erősnek is neveztetett, noha erről gyűjteményünk illető oszlopának felfedezése előtt nem volt tudomásunk; „Nabarze“ pedig éppen az erőt jelenti.

A jelenlegi perzsa nyelvben „Nabardes“ annyi mint: „erős“ s az ő perzsában valószínűleg szintén így hangzott, az ő baktriai nyelvben azonban „Nabardes“ „Nabarza“-nak hangozhatott s csakugyan előfordul a „Nabarzenes“ személynév; Darius Codomannus egyik vezérének neve

Válószínűleg ezen magyarázat mellett szól az oltárkő párkánydíszítésén előforduló bikafej ékítés is.)

Kuun grófnak a magyarázatára a következőt válaszolta nekem A. H. Sayce: szívesen elfogadom gr. Kuun tudós és elmés értelmezését a „Nabarze“ névről s mindkét felirat igen nagybecsü a keleti tudomány tekintetében, nagyon érdekes és felette fontos a sémi mythológiára nézve.

„Ma lagbel“ מלך-בעל „Baal király“ a ki rokon „Aglibal“ a hold Istenével; palmyrai feliratokon (de Vogué Syrie Centrale I. 3. etc.) és nem lehet más mint a nap Istene.

„Bebellahamon“ másként ismeretlen; tán így értelmezném: בית-אל-לחמון a „Bel-Ammon háza“ (Istene) (az az Khamân = hőség) egy alakja a nap Istenének.

„Benefal“ hasonlólag ismeretlen és tán בית-נפל „az óriás háza“ (Istene) azonban inkább tekinteném mint egy törzsbeli Istenség uevét: a בני-פל „Béné Phal“ az az „Phal fiai“ Istene.

„Manavat“ egy hasonlólag ismeretlen nő Istenség. A név מנות nönemü alakja ennek נוחה vagy „lakó“ vagy „szépség“ értelmében.

A mint észreveszi a Theimes személynév előforgul palmyrai feliratokon ez alakban תימצא (de Vogué 33, 49 szerencse előhaladott.)

Akadunk még palmyrai nevekre is a melyek תימצא-val vannak összetéve; תימצאמך görögül *Θαυμαζόμενος* „a szerencse megerősített“ תימצאך görögül *Θαυμάσιος* „a szerencse kedvezett“ „Nabarze“ újra új Istenség.

Eddig tart Sayce magyarázata s így csak örvendhettem, hogy magyar tudósunk lángelméje immár Angliában e teren is diszére válik a magyar tudományosságnak. Nem kevésbbé becsülendőknek találván Sayce elfogulatlanságát szép és elismerő nyilatkozatában, mely által bizonyítékát nyújtá annak, miszerint a tudós ment az emberi gyengeségek ezen sajnálatos nyavalyájától.

Eddig a külföldi tudós véleménye. Nem levén avatottak magában a syr nyelvben csak keveset szólhatunk a tárgyhoz, de tán még se lesz felesleges egy pár szót hozzátennünk. Néha az együgyü tévedése vezet a tudóst a helyes útra.

Hogy Malagbel utolsó szótagjában valószínűleg בעל = Ba'al, a nyugati népeknél rendszeren *Bel* v. *Belus* formában megjelenő, és „urat“, „istent“ jelentő sémi szó van előttünk, nem kétkedünk; de a név első részét illetőleg választanunk lehet מלך = melech (király) és egyszersmind Moloch, a Ba'al más neve, — és מלאך = mal'ach (küldött, angyal) közt. Az assyr mythologia Melachbelt holdistennek tekinti. Vajjon nem tekintették e a holdat, a nap kiküldöttjének? S nem lehetne-e akkor arra a gondolatra jöni, hogy Malagbel = מלאך-בעל, az az Ba'al küldöttje?

A második istennév Bebellahamon-nak van írva, a melyben a tudós orientalisták בית-אל-לחמון = Béthél — la-chamon kissé eltorzított formáját vélik megtalálhatni. Béth él = isten háza, jelenthet istent is; a חם szót חם = chóm, hőség, szóból származtatják, tehát hőség vagy napisten volna. Nem

igen valószínű azonban, hogy a napimádó syrus, bármi jelentése legyen is Malagbel-nek, második helyre tette volna, még ha Sayce értelmezése szerint Ba'al- király éppen maga a nap; és így Bebellahamon nem lehet napisten. Ám a „hamon“ szó más származtatást is enged, ha azonosnak vesszük הַמּוֹן = hamón szóval, a mely sokaságot, népséget, serget jelent; בבול , syrül „bobola“ zavart jelent, és így lehetne Bebellahamon = בבול-להמון , az az a sereg megzavarója = hadrontó, hadvevő isten.

Benefal ismét בית-נפל = Béth napal, az óriás háza vagy בני-נפל a Phal fiai volna. Vajjon nem lehet-e בן-אפל = Bén-aphel, a sötétség fia? Legalább közelebb jár ez olvasás az előttünk levő névhez.

A Manavat névre nézve magam is azt hiszem, hogy a szépség istensége lehet.

Ha így: a négy istenség körülbelől megfelel a hold, a had, a sötétség és a szépség istenségeinek; ezeket párhuzamba téve a megfelelő római istenségekkel látjuk benne a) Lunus-t a ki Dianus is v. Janus, a kulcstartó, az ajtónyitó, az átjárók istene. b) Mavors, Gradivus, a hadrontó. c) Pluto, a sötét alvilág istene és d) Venus, a ki mint Libitina is fordul elő, s ekkor négy chthonicus istenséggel állunk szemben, a kiknek temploma mellé igen jól illett az a „culina“, a mely: „locus in quo epulae in funere comburuntur“, egy hely, a mely arra volt berendezve, hogy ott a halotti tor ételmaradványait elégelessék.

A levélben még „Nabarze“ isten is van megemlítve, e név előfordul az ugyanazon alkalommal szerzett egy más kövön levő következő feliratban:

1	NARBAZE
2	DEO
3	PRO SAL · AMPLIATI
4	AVG · N · DISP · ET
5	SVAS · SVORVMQ
6	OMNIVM
7	PROTAS · VIKAR
8	EVIS

Ezt a feliratot is Torma Zsófia ő nga beküldött másolata után adom. Aligha nem így olvasandó: Nabarze deo, pro sal(ute) Ampliati Aug(usti) N(ostri) Disp(ensatoris), et sua[s] suorumque omnium, Protas(ius?) vikar(ius) f(ecit) votum l(ibens) s(olvens). Így megértése semmi nehézséggel se jár. A: Narbaze helyébe tett „Nabarze“ éppen gr. Kuun Géza hozzávetése, és nem ép-

pen lehetetlen, Az 5 sorbeli suas és a 8. sor harmadik I betűje, a mely nyilván L helyett áll, feltehetővé teszi, hogy a quadratarius elég tudatlan volt, s könnyen véshette bibásan a Nabarzes nevet is. Egyébben a gr. Kuun értelmezését magam is elfogadom annyiban, hogy „Nabarzes“ = az „erős“ lehet, a „Deus invictus Mithras“ más neve. Csakhogy Mithras eredetileg nem nap istene.

Utólag még rá jött Sayce, hogy a Corp. Inscr. Lat. 3481 szám alatt Mitroviczáról közli a következő feliratot;

INVICTO
MY · THRAE
NA · BARZE
TIB · PONTI
VS · PONTI
ANVS ·

és Orelli 1932 szám alatt Rómából, Marini után:

T INVICTO D · NAVARZE
valamint hogy a Corp. Inscr. Graec. 694 sz. a. a következő név áll: *ΝΑΒΑΡΑΗΣ*.

Még három latin feliratot kaptam másolatban a felásott Mithra-templom romjaiból:

a) 1	FLAV
2	TRO
3	FINIVS
4	EXVT
5	SO
6	P
7	M · M

A másolat a 4. 5. sorokban alkalmasint hibás; a három első sor Flav(ius) Trofinius nevet adja, a végső két sor: p(osit) m(erito) m(eritissimo); és így a 4. és 5. sor vagy egyszerűen: ex voto, vagy tán: ex voto solus.

b) VLPPII
VICTO
RINVS · ET
MAIVS
DECC · COL
SARMIZ
METROPO
V · L · P

Olv. Ulp(i) Victori(a?)nus et Maius Dec(uriones) Col(oniae) Sarmiz(egethusae) Metro(po)lis v(otum) l(ibentes) p(osuerunt). A két Ulpus t. i. Victorinus és Maius, Sarmizegethusa telep- és főváros tanácsbeliei örömet állították fogadásból.

c) S · I · M
 CARPION
 AVG
 LIB · TABVL
 V · S · E · M ·

Nem tudom, az utolsó sorban az E a quadratarius hibája L helyett, vagy a másoló vétsége? Az olvasás ez: S(oli) I(nvicto) M(i)thrae) Carpion Aug(usti) Lib(ertus) Tabul(arius) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito); lehet azonban így is olvasni v(otum) s(olvens) e(rexit) m(erito), ez tehát egy számvevő (tabularius, fogadalmi felirata.

Finály.

Könyvismertetés.

Mérték-, suly- és pénzisme, felsőbb kereskedelmi iskolák, bankok, takarékpénztárak, pénzüintézetek, ügyvédek, tanárok és a művelt közönség használatára. Irta: Ereky Alfonz, cist. r. főgymn. ny. r. tanár. VIII, 454, 23 fénynyomatu táblával. Székesfehérvárott, nyomatott a „Vörösmarty“ könyvnyomdában 1881. 8-ad rét. Ára 4 frt.

Ritkán vettünk könyvet kedvezőbb előítélettel a kezünkbe, mint ezt. Ritkán csalódtunk csufabban, mint ebben.

A különböző országok és nemzetek hosz-, tér-, ür- és suly-mértékeinek, a mindeniknél érték mérőül szolgáló pénz érték-egységeinek aránya egymáshoz oly dolog, a minek megtudására semmi nagy tudomány nem kell. A mivel államok törvényhozásai a kérdéses mennyiségek mekkoraságát törvénybe iktatták, a mérték hitelesítő és pénzbecslő közegek ismételt vizsgálódásokkal pontosan összehasonlították, ez összehasonlítások eredményeit közzé is tették. Nem kell egyéb csak egy kis szorgalom az adatok egybegyűjtésére, egy kis figyelem az adatok megbízhatósága megbirálásában, és egy nagyon közép szerű tehetség összeállíthatja ez adatokat oly czélszerű és áttekinthető táblázatokban, hogy mindenki sikerrel használhatja, és a ki használta köszönetet mondhat annak, a ki az ő kényelmére vállalkozott az összeállítás nagyon fáradságos és éppen nem mulatságos munkájára.